

Pomozi Péter

A Tartui Egyetem és Magyarország.

(Az észti-magyar kulturális kapcsolatok történetéből)

Somlyai Báthory István, Erdély fejedelme a lengyel rendek elvárása szerint királlyá koronázásakor fogadta, hogy a II. Zsigmond Ágost halálát követő feudális anarchia idején elvesztett Lívöldet visszaszerzi a *Rzeczpospolita* számára. Ígéretéhez hű maradt: 1579, 1580, 1581-ben három sikeres hadjáratban Pleskauig szorította vissza Rettegett Iván cár seregeit. Lívöld visszahódítása nem pusztán egy birodalmi peremterület birtoklásáért történt, mégha stratégiaileg oly fontos peremterületéért is. Az okok magyar háttérében István király nagyszabású távlati elképzelése, a *Moszkván át a török ellen* is szerepet játszhatott¹ A visszafoglalás következményei viszont a magyar–észti művelődéstörténet korai szakaszába vezetnek minket, a tartui jezsuita kollégium és a fordítói szeminárium megalapításához. A Báthory alapította tartui intézmény 1583-ban az első magasabbfokú iskolai intézmény volt a mai észtföldet tekintve, erről az észti iskola- és művelődéstörténetek rendre megemlékeznek.² Bár 1625-ben a svéd kézre került városban a jezsuiták végleg beszüntették működésüket, ezen az oskolán keresztül a *Magnus Dux Livoniae* belopakodik a későbbi észti kultúrhistoriába is: 1632-ben Gusztáv Adolf svéd király Tartuban alapít egyetemet. Hogy *akkor és ott* ezt fontosnak tartotta, abban a Báthory-féle jezsuita kollégiumnak megvolt a maga szerepe. A kollégiumnak, meg a lutheránus német nemességű városban jezsuitaságának is. Bár természetesen nem észti parasztok kiművelése volt a kollégium célja, néhány észti is elvégezhetette. A svéd egyetem, az *Academia Gustaviana*, pár méterre a kollégiumtól, fizikailag is a jezsuiták romjain kezdte működését, mégis maradt emléke az akkori könyvkiadásnak. Az 1622-ben napvilágot látott *Agenda Parva* egyházi szövegeket tartalmaz lengyelül, lettül, latinul és déléstül³. Bár harmadfél száz évig még a magyar–észti nyelvrokonság ténye ismeretlen maradt a látogatók előtt, 1583 hosszú és fontos kapcsolat kezdete Tartu akadémiái s a magyar kultúra között.

Az *Academia Gustaviana*n, mely 1632-től 1656-ig működött, feltehetően három erdélyi és egy (felső-)magyarországi evangélikus teológus tanult. Az egyetem anyakönyve szerint az első magyar az 1643. október 26-án fölvetett *Jacobus Pinnerius Ungarus* volt, noha az *ungarus* természetesen takarhatott a Magyar Királyságból származó más nemzetiségűt is. Ez már, legalábbis itt Tartuban, az ősi matrikula titka marad. Talán magyar anyanyelvű diákot takar az 1636. március 11-én, száznyolcvankettediknek lajstromba vett *Johannes Alesius Czeckelius* is. Ő a bejegyzésben erdélyiként szerepel. Az 1690 és 1710 között működött *Academia Gustavo-Carolinán* már seregnyi erdélyi szász s egy magyar hallgató is megfordult. A cári csapatok elől Pärnuba menekített svéd egyetem 1710-ben végképp megszűnt, így az erdélyi és a felvidéki vándordiákok is elmaradtak.

Az egyetem, immár német tannyelvű, 1802-ben nyílik meg újra, I. Sándor cár kezdeményezésére. Hamarosan elkészül a klasszicista épület, mely máig fontos nemzeti jelképe az országnak. Magyar-észti művelődéstörténeti szempontból ez a dorpat, vagy inkább jurjevi⁴ egyetem hosszú időn át jóval kevésbé érdekes. A nemzeti ébredés idején azonban az orosz korszak német egyetemének is lesznek észti lektorai, akik a magyarok földjével kapcsolatba kerülnek. Kezdetben azonban az észti és finn nyelv együttes lektori posztjára balti német származású tanárokat neveztek ki, akik a finnugor népek iránt semmilyen érdeklődést nem mutattak, így a magyar nyelv és a kultúra iránt sem. Az első lektorok valószínűleg nem is tudtak a magyar és az észti nyelv rokonságáról. Arról sincs tudomásunk, hogy a finn nyelvvel egyáltalán foglalkoztak volna. Az első észti származású lektor 1837 és 1841 között Dietrich Heinrich Jürgenson volt, aki a lív nyelvet is kutatta. 1838-ban Tartuban megalakult az Észti Tudós Társaság (Õpetatud Eesti Selts), melynek alapítói közt volt a Kalevipoeg születésének történetéből jól ismert Faehlmann és Kreutzwald is. E társaság már nemcsak a régi észti szövegek, hanem más finnugor – lív, vót, cseremisiz, vogul, osztják – szövegek kutatását is célul tűzte maga elé. Faehlmann halála után, 1851-től sajnálatosan hosszú ideig, 1874-ig a balti német Carl Mikwitz volt az észti nyelv lektora, aki inkább cári bürokrataként tűnt ki, mintsem tudós tanáremberként. Az észttel rokon nyelvek nem érdekelték. Az ő nevéhez kötődik az észti nemzeti eposz, a Kalevipoeg észtföldi kiadásának megakadályozása is.

1874-ben nagy formátumú tudós, Mihkel Veske (1843-1890) kerülhetett az észti lektori helyre. Veske Lipcsében védte meg észti tárgyú doktori értekezését. Magyarországon is hosszabb időt töltött. 1885-ben tudományos úton járt nálunk, Vikár Bélától magyarórákat is vett észttanítás fejében. Veske 1887-től a Kazanyi Egyetem professzora, ottani esetleges hungarológiai tevékenységét homály fedti.⁵

Veskét tanítványa, Karl August Hermann (1851-1909) követte a lektori poszton. Mesteréhez hasonlóan a lipcsei egyetemen szerzett doktorátust. Doktori munkáját az észti hosszúsági fokokból írta, s ha nem lenne történetietlen, azt mondhatnánk, kontrasztív szempontból hívta segítségül a finn és a magyar nyelvet. Minthogy magyarul nem tudott, 1879-ben Bécsen át Budapest felé vette az útját. Hunfalvy Pál⁶ és Budenz József óráit hallgatta. Budapestről Lipcsébe utazott vissza, disszertációja védésére. Részint magyarföldi élményei nyomán, Tartui lektor korában Hermann vetette föl észti lektorátus helyett egy finnugor tanszék fölállításának szükséges voltát, de javaslatát visszhangtalanul halt el, talán valahol a politikai útvesztőkben. Legalább részben amögött is Karl August Hermann irántunk érzett szimpátiáját sejtethetjük, hogy a tőle szerkesztett és első észti napilappá fejlesztett *Postimees*ben többször is megjelentek magyar témájú írások és Petőfi-fordítások. A Hermannat követő Jaan Jõgever viszont nem foglalkozott magyarságtudománnyal.

Az 1918. február 24-én függetlenné vált Észtországban a Tartui Egyetem nemzeti tannyelvű universitas lett. Az észti lektorátust átszervezték és kibővítették. Önálló finnugor tanszék alakult, balti-finn és a többi rokonyelvet tömörítő finnugor nyelvészeti szakcsoporttal. Mindkét szakág élére vezető professzort neveztek ki. A balti-finn ág vezetője az első években a finn Lauri Kettunen, később, az 1944-es második szovjet

megszállásig az észti Julius Mägiste professzor volt. A finnugor nyelvészet első tartui professzora pedig Julius Mark (1890-1959) lett. Mark 1919-től 1944-ig töltötte be a finnugor tanszékvezetői professzori tiszteletét, amikor is a szovjet csapatok visszajövele, a második szovjet megszállás elől jobbnak látta emigrálni. Vele nemcsak a magyarok és kultúrájuk nagy barátja került vezető beosztásba, hanem igazán kiváló magyarságtudós is. Sokszor megfordult nálunk, először 1912-ben. Elegáns, biztos nyelvtudása és szimpátiája a magyar irodalom lelkes ismertetőjévé tette. Már 1914-ben megjelentetett egy száznegyvenöt lapos válogatást *Ungari antologia* címen. Ebben az irodalomtörténeti bevezetője után Jókai, Mikszáth, Gárdonyi szemelvények kerültek. Olyan szerzők, akiknek neve részben Karl August Hermann Postimees-főszerkesztői múltjának, meg az időközben Tallinnban s Tartuban napvilágot látott regényeknek köszönhetően már ismerősen csengett. Másrészt Bársony István és Rákosi Jenő beavatásával a kor irodalmi divatjának hódolt. Az indító gondolattól a megvalósulásig elévülhetetlen érdemei vannak Marknak az egyetem magyar lektorátusának szervezésében is. Alo Raun 1940-ben, ötvenéves mesterét köszöntve erről is megemlékezett a *Turán* hasábjain. Az írása alatti szerkesztői megjegyzés szerint, mely minden bizonnyal Virányi Elemértől származik, „*az ő érdeme, hogy az első magyar lektort 1922 novemberében megválasztották*”. Valóban, Virányit 1922 nyarán, észtszázági taulmányútja során szemelte ki lektornak. Julius Mark egyébként 1933-tól a Magyar Tudományos Akadémia kültagja volt, magyarul levelezett és könyveket cserélt többek közt Zsirai Miklóssal, Szinnyei Józseffel, Gombocz Zoltánnal, Melich Jánossal. A két világháború közti észti-magyar kultúrkapcsolatokban nehéz olyan területet találni, melynek fejlesztéséhez ne járult volna hozzá szakértelmével, igaz barátságával. Az érdemi munka megindulásához természetesen a fogadó és a küldő ország közös óhajára volt szükség. A szétzilált magyar állam a trianoni katasztrófa előestéjén azonban képtelen volt a tartui lektorság ügyével foglalkozni, noha fogadókészség már akkor, 1919-ben is lett volna Tartuban. Amikor az Észti Köztársaság újkori történelme első szabad korszaka előtt állt, a Magyar Királyságot éppen földarabolta a békediktátum. Túl a területi, gazdasági, ember- és morális veszteségeken, a kisantant létrejötte nyomán súlyos külpolitikai elszigeteltséggel és az országra kényszeríteni kívánt külpolitikai orientációval is szembe kellett nézni. A magyar intézetek s Collegium Hungaricumok életrehívásának éppen az volt az egyik sarkalatos pontja, – s ezekre írásos időkben példásan sokat áldozott a magyar állam – hogy Magyarországot, a magyar kulturális és tudományos életet megismertette, az átfogó magyarságtudományi kutatásokat ösztönözve segítsenek oldani az elszigeteltséget, korrigálni a külföldön kialakult, indokolatlanul kedvezőtlen magyarságképet. Ebből a szempontból jelentős és sikeres lépés volt a két önálló államisággal rendelkező nyelvrokon országgal való kiemelt kapcsolatépítés, még akkor is, ha nem volt közvetlen nagypolitikai jelentősége. Viszont a rokon-ságeszmétől áthatott Észti-és Finnországban mindez hivatalos helyeslésre és támogatásra számíthatott. A huszas évek közepén a Tartui Egyetemen is több magyar oktató dolgozott, egy időben három is. A nemzetivé vált egyetem ugyanis úgy enyhített a kezdeti tudóshiányon, hogy egyes tanszékeire külföldi professzorokat hívott. A német dominancia ellensúlyozására javarészt a

skandináv és a nyelvrokon államokból. Magyarországnak is följánlottak két rangos professzori helyet 1922-ben, de mint Csekey István az *Északi írásokban* panaszolja, a magyar hatóságok tétovázása miatt e lehetőségről lemaradtunk.⁷ Csekey később, fél évvel Virányi érkezése után, mégis kijutott Tartuba.

Virányi Elemér 1923 február végén szállt le a tartui vonatról, jöveteléről a *Postimees* az egyetemi hírrovatban tájékoztatót: „A magyar nyelv lektora, Virányi Elemér úr Tartuba érkezett, és megkezdte az oktatómunkát.”⁸ Mark és Mägiste nagyon komolyan sürgethette a magyartanítás megindítását, mert Virányi úgy kezdte munkáját, hogy a huszonhármas nyári szünetben otthon, a Pázmány Péter Tudományegyetemen még saját záróvizsgái várták. A debütálás egyben a Klebelsberg-Gragger-féle koncepcióval való nagy találkozás volt. Március idusán, az őszi egyetemen együtt mondhatott köszöntőt Gragger Róberttal, aki északi előadó és tapasztalatszerző körútja során kereste föl az „Emajõe-parti Athént”. A *Postimees* meglehetősen száraz tudósítását olvasva is az az érzésem támad, hogy a Finn-Észt Diákklub estjével belopakodott valami a városba, ami a Csekey-Virányi páros tízszemeszteres közös munkájának szinte prologója volt. Olyasvalami, ami ellenállhatatlanul új felfedezéseket, boldog egymásratalálásokat, igaz barátságokat képes hozni minden alkalommal mindenkinek, leszámítva persze a megrögzött szkeptikusokat. Ezen ünnepek és estek élményét, amelyért szűkkeblűség áldozatot sajnálni, e sorok írója is megtapasztalta a kilencvenes évek közepén. A diákklub estjéről különben ezt írta a *Postimees*: „A 14-i rokon népek estje élénk érdeklődést váltott ki. Az összejövetel vendégei voltak a magyar Dr. Gragger Róbert professzor, a Berliini Magyar Intézet igazgatója, Hjalmar Mäe, a berliini Magyar-Finn-Észt Tudós Társaság elnöke, és a tartui magyar lektor, Virányi. Elsőként Gragger professzor emelkedett szólásra, aki főképpen a Berliini Magyar Intézet alapításának történetét és jelenlegi cselekvési tervét taglalta. ... A beszédek közös teázás követte, ahol Kettunen professzor, Virányi lektor, Gragger professzor és mások mondtak beszédet. Mindenekelőtt a magyarság jelenlegi nehéz helyzetéről, és arról, miféle feladatokat ró ez Észtországra. A vendégeknek jó benyomásaik voltak Észtországról, és ezt szívhezszóló beszédekben nyilvánították ki. Az együttlét magyar, finn és észtlalok éneklésével a késői órákig tartott, s emelkedett hangulatban fejeződött be a himnusz hangjaival.”⁹

Magányos magyar sem sokáig maradt Tartuban Virányi: 1923 szeptemberében végre megérkezett Csekey István is, akit a Tartui Egyetem a közigazgatási jog (államjog) rendes professzorává nevezett ki. Magával hozta Klebelsberg Kunó kultuszminiszter megbízólevelét is, amelyben a Tartui Magyar Tudományos Intézet megalapításáról rendelkezett. Csekey Berlinen át érkezett Tartuba, szavai szerint „a legnagyobb reményekkel eltelve” Csekey a Gragger teremtette intézményben látottak szerint, Gragger módszerével felvértezve látott munkához.¹⁰ Többször is hangsúlyozta a nyilvánosság előtt, hogy a berliini példa nyomán szeretne haladni, például a tallinni *Päewaleht* c. napilap vezércikkében, 1923. június 8-án: „A Tartui Egyetem kebelében a berliini **Ungarisches Institut** mintájára hasonló magyar intézetet állítanak föl.” Az *Északi írásokban* pedig ezt olvassuk: „Ez az intézet nem mint hivatalos orgánom, hanem mint társadalmi alakulat működnék, függetlenül a követségtől¹¹, de vele a lehető

legjobb egyetértésben. ... A Tartui Egyetemen szervezendő Magyar Intézet munkaterve a berlini mintájára háromirányú volna: 1. A magyar művelődés tudományos kutatásának előmozdítása; 2. Előadások, szemináriumok által a magyar és a vele rokon nyelvek és Magyarország kultúrájának tanulmányozásába bevezetni a hallgatókat; 3. Forrás- és híranyag szolgáltatása felvilágosító és tanácsadó szervként. A dorpati Magyar Intézetnek, mint az egyetem hatáskörébe tartozónak teljes autonómiája lenne. A magyar kormánynek és a társadalomnak csak az a feladata, hogy azt könyvekkel, füzetekkel, térképekkel, adatokkal ellássa, anyagilag, szellemileg, támogassa, védje, fejlessze.”

Csekey 1923. szeptember 28-án fogalmazta meg első beadványát a felállítandó intézet tárgyában. Ugyanezen év december elsején a Magyar Intézet az egyetemtől frissen vásárolt épületben, a Lai tőnāv¹² 36-ban két szobát kapott. Ide került novemberben a Kultuszminisztérium és az Akadémia ajándékaként érkezett ezerkötetes alapkönyvtár, s a majd félszáz magyar folyóirat. A tavaszi szemesz-terben Virányi Elemér is itt tartotta előadásait és nyelvgyakorlatait. A spirituálisan létező Magyar Lektorátus az intézet kebelében valódi otthonra lelt. Sajnos az idilli állapot egy évig sem tartott. Tartu nem volt képes zökkenőmentesen magába szívni azt a rengeteg hallgatót és tanárt, akik az észt egyetem megalapítása után idesereglettek. A városban égető volt a lakáshiány, ezért az intézetnek el kellett hagynia éppen fölavatott otthonát. A könyvtár és a folyóiratolvasó külön helyre került. A helyzetre való tekintettel, hosszas huzavona¹³ után, 1928-tól a Magyar Intézet mint a finnugor szeminárium tagozata működött tovább. A magyar állam az intézeti könyvtárat az egyetemnek ajándékozta azzal a feltétellel, hogy azt mindig együtt kell tartania. Ekkor már ezerhatszáz kötetes volt az intézeti téka. Teljes, szakszerű katalógusát a magyar hitvest választott, nyelvünket ragyogóan ismerő tartui svéd lektor, Nils-Herman Lindberg készítette el.

Az első lektor, Virányi Elemér tizenegy szemeszter után, 1928 júliusában mondott búcsút Tartunak. Az *Eesti Hõim* c. néprokonsági szemle szép méltató írásban emlékezett vissza munkájára. Azt az öt és fél éves periódust, amit Virányi és Csekey együtt töltött, szívesen nevezem Csekey-Virányi érának, mert meghatározó volt a röpke két évtized szempontjából. Létrejött az intézet, a lektorátus, s ha időnként technikai nehézségek árán is, de sikeresen működött. Kapcsolatok épültek külföldi és hazai magyarságtudományi műhelyekkel. Csekey szerkesztésében népszerű tudományos sorozat indult *Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis*, később *Tartuensis* címen.¹⁴ Nagyszerű magyar ünnepi és kulturális esteket szerveztek a nagyközönség számára. Mindketten sok-sok ismeretterjesztő cikket írtak, jó részüket népszerű észt irodalmi és szaklapokba. Különösen Virányi Elemér esetében szembeűnő ez, aki hazatérte után jóval hallgatógabb lett, a honi helykereséssel járó lelki bajok elnehezítették a tollát. A hazatérő, még mindig nagyon fiatal tanárnak nem lehetett könnyű beleszoknia abba, hogy már nem ő a lektor, a tanár, a magyar, hanem „csak” átlagtanerő, egy a sok közül. Virányinak még egy népszerű oldala lehetett Tartuban, ezt Felix Oinas villantja fel *A Tartui Egyetem magyar lektorairól* írt levelében: „Virányit, aki fiatal egyetemista koromban tanított az egyetemen, kevésbé ismertem. Hamarosan visszatért Magyarországra. Tartuban nagy szoknyavadász hírében állt.

*Amikor később, Budapesten meglátogattam, megmutatta nekem hálósobáját, melynek ajtajára ezek a dantei szavak voltak kifüggesztve: **Ki itt belépsz, hagyj fel minden reményt!***

Csekey 1931-ben tért haza. Bár az ő életének is bizonyosan egyik legszebb periódusa volt tartui vendégprofesszorsága – a tőle hátramaradt észti tematikájú hagyaték¹⁵ is bizonyítja, hihetetlenül sokat és nagyon szívesen dolgozott itt – természetesen nem érte utol semmiféle Virányi-effektus, hiszen professzorként érkezett, s egyetemi tanárként folytatta odahaza, szakmájában. A Tartui Egyetem 1932-ben tiszteletbeli doktorává avatta, az Észti Tudós Társaság örökös tagjává választotta. Virányi Elemérrel együtt több észti állami kitüntetést kaptak, még évekkal elutazásuk után is.¹⁶

A már Csekeynél említett vendégprofesszori meghívásra egy másik magyar tudós is a Tartui Egyetemre érkezett. 1924 őszétől két éven át Haltenberger Mihály volt a geográfia rendes professzora itt. Nemzetközileg is méltányolt monográfiát írt Észtország természetföldrajzáról *Landeskunde von Eesti* címen. Megindította az universitas Földrajzi Intézetének tudományos sorozatát, a *Publicationes Instituti Universitatis Dorpatensis Geographici*-t. Rövid ittléte alatt e sorozatnak tizenöt száma jelent meg. E sorozat nemrég újraindult az egyetemen.

A magyar lektori hely tehát 1928 nyarán megürült, s egy időre üres is maradt. Minthogy a Tartui Egyetem meg akarta őrizni a lektorátust s a magyaroktatást, 1929-ben megbízta az intézeti könyvtárat katalogizáló Nils-Herman Lindberget a magyar órák megtartásával. Tartuba jötte előtt Lindberg a pesti egyetem svéd lektora volt, emellett a kortárs magyar irodalom lelkes fordítója. Így mégha megbízatása csak átmeneti megoldás volt is, jó kezekben maradt a magyaroktatás. Kezdő és haladó nyelvi csoportot oktatott, előbbit három, utóbbit heti két órában. Ezenkívül szövegolvasást tartott kortárs irodalmi szemelvények alapján, és a tanrend tanúsága szerint hetente egyszer magyar intézeti könyvtári szolgálatot.

1930-ban Budapesten került sor a III. Finnugor Közművelődési Kongresszusra. Ezt megelőzően gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter észti körútján, május 7-én Tartuba is ellátogatott. Fölkereste az Észti Tudós Társaságot, az egyetemet, az egyetemen a Magyar Tudományos Intézetet, amelynek születéséért oly sokat tett. (Ekkor csak Csekey István tanított Tartuban.) A város levéltárában középkori magyar vonatkozású okiratokat nézett meg. E látogatás tiszteletére jelent meg a *Bibliotheca Hungarico-Estica* második gyűjteményes kötete. A kultuszminiszter útjának nyári gyümölcse volt, hogy cseremegállapodás készült a Tartui Egyetemmel tehetséges hallgatók kölcsönös fogadására. Ezzel a budapesti Eötvös Kollégium, a Pázmány Péter Tudományegyetem és a Tartui Egyetem között máig tartó hatású diákcseré indult meg. A diákokon kívül több professzor is hosszabb időt tölthetett Pesten. Az egyik tartui ösztöndíjas, Kálmán Béla így emlékezett rájuk az *Észtországi emlékeimben*: „A budapesti egyetemen 1930-ban magyar-francia tanári szakot választottam. ... Észti lektor akkor még nem volt az egyetemen. Az Eötvös Collegiumban azonban velem együtt laktak még német, francia, olasz, finn, észti és görög hallgatók, valamint külföldi lektorok és professzorok. Később Julius Mark, Julius Mägiste, Andrus Saareste észti tudós is töltött egy-egy évet Magyarországon. Az akkori észti fiatalok közül Vasil Noot,

Felix Oinas és Paula Palmeos egy-egy évig ösztöndíjasként tanult a kollégiumban.”¹⁷

A diákcsera-megállapodás eredményeképp megoldódott a tartui magyarlektor-kérdés is. Az állást az első hallgató, Györke József tölthette be, nem sokkal ösztöndíja letelte után. 1931 Újév napján foglalta el a helyét. Györke később ismert finnugor nyelvész lett, egyik legmaradandóbb munkája éppen a tartui *Bibliotheca Hungarico-Estic*aban jelent meg először. Hungarológusként azonban színtelen egyéniség volt. Nyelvórákínálata kintléte során egyre gazdagodott, de irodalmi előadást csak egyetlenegyszer tartott, Vörösmarty lírájáról, 1936-ban. 1935-ig irodalmi műveket csak haladóknak szánt nyelvi kurzusain használt fel, mondattani szemináriumai példaanyagként. Csekey hazatérte után Györke vette át a *Bibliotheca Hungarico-Estica* szerkesztését. Csekeyvel mindvégig jó kapcsolatban volt. Amikor már egyedüli magyar lett Tartuban, tiszteletteljes és meleg hangú leveleket váltott vele, a magyar ügyekben kicsit mesterének tekintette.

Az 1928-as könyvtárajándékozási szerződésnek volt egy olyan pontja is, amely szerint magyar vendégprofesszor hiányában a lektor vezeti a Magyar Intézetet a megfelelő észti professzor felügyelete mellett. Ez utóbbi Julius Mark volt. Bár a Györke-periódus kevésbé volt látványos, nem szabad elfeledni, hogy minden tennivaló az ő nyakába szakadt, szemben az 1931 előtti időszakkal, amikor két magyar tanár tartózkodott itt, sőt 1924 és 1926 között három. Aztán a Klebelsberg-megállapodás szerinti későbbi budapesti ösztöndíjasok, Felix Oinas és Paula Palmeos javarészt hozzá jártak magyarra. Oinas épp ezért több érdekes momentumot is föl idéz Györkéről említett levelében: „Györkét jobban ismertem, mert nála kezdtem magyarul tanulni. Az órák a *Lai tãnavon lévõ egyetemi előadóteremben voltak. Kevés hallgatója volt. Amikor együtt voltam vele, tudományos kutatásairól beszélt. Éppen egy nagyobb munkáján dolgozott.* Györke kissé magábazárkózó embernek tűnt, és gyakran az egyetem bölcsészkarai könyvtárában dolgozott. Ott ismerkedett meg a könyvtár igazgatóhelyettesével, Kupfer kisasszonnyal, egy karcsú rokonszenves hölgygel. Aztán összeházasodtak. Hamarosan elhagyták Tartut és Budapestre mentek, mert Györke a Nemzeti Múzeumban kapott állást. Amikor 1938-ban Budapesten voltam lektor, feleségemmel együtt meglátogattuk őket. Szerényen éltek, mert Györke fizetése valószínűleg alacsony volt. Hamarosan meghalt, aztán a felesége állítólag Pécsre költözött.”

Györke Józsefet 1937. január 1-től Fazekas Jenő követte. Fazekas Jenőt, aki a száraz, és hozzáteszem, hiányos tények alapján izgalmas és ellentmondásos személyiségnek tűnik, Györke „igen jóra való embernek” tartotta. Fazekas Debrecenben végzett finnugor és magyar nyelv és irodalom szakon. Foglalkozott klasszika filológiával is. Tartuba debreceni nehéz boldogulása is csábíthatta. Négyéves kinttartózkodása során számos néprajzi és nyelvjárásgyűjtő tanulmányúton vett részt, szerte Észtsországban. Néprajzi érdeklődését hazai és észtsországi publikációi is mutatják. A sorozat ügyében azonban mintha nem lett volna ilyen példamutató: a *Bibliotheca Hungarico-Estica* a fellelhető adatok szerint Györke után abbamaradt. (Az is igaz, hogy 1938-tól kezdve egyre bizonytalanabbá és feszültebbé vált a politikai helyzet. A Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradékának aláírása után már nem a három balti állam anektálása, hanem legfeljebb az annexió kezdetének időpontja lehetett kérdéses.) Az intézetről 1939.

augusztus 9-én Budapesten kelt leveléből a következők derülnek ki: „Az intézetnek a dolgai teljesen rendben vannak, s azt hiszem, nem okoz Neked semmi különösebb gondot ez az ügy, sem pedig idővesztést. (Az intézet nyári felügyelete, Julius Mägistének – P.P.) Ha vállalkozol rá, légy szíves tudomására hozni a rektori hivatalnak. Az intézettel július 31-én más helyiségekbe költöztünk a Ko-Ko-Ko¹⁸ fölé (Gustav Adolffi 5-5). s prl. Meier, a takarító is ott lakik és vigyáz a könyvekre.”

1937 őszén Fazekas Jenő a következő órákat hirdette meg: heti két órában magyar nyelv kezdőknek (népmese és népdalelemzés hanganyag segítségével); magyar nyelv heti két órában haladók részére; válogatás a XX. századi magyar prózából haladóknak. Ha Györkét kevés irodalomórájáért róttam meg, Fazekasnál a nyelvórái módszere ébreszthet kétségeket, bár a tanrend, s az előzetes tervek nem biztos, hogy azonosak a későbbi gyakorlattal. Az is igaz viszont, hogy az ismertett félév tökéletesen jellemző példa órákinálatára.

Fazekas Jenő Felix Oinas¹⁹ budapesti észtl lektorral hozzáfogott egy magyar-észtl szótár készítéséhez. A gondolat Oinastól származott. Az *Eesti Hóim* c. lap 1938-as híradása szerint a készülő szótár egyike a legnagyobbaknak Észtországban, mintegy ezer oldalas, s elkészülte egy éven belül várható. A szótár sorsáról szóljon itt a legilletékesebb, Felix Oinas: „Amikor elkezdtem összeállítani az észtl-magyar szótárt, Fazekast hívtam segítségül. Egész nyáron ezen dolgoztunk feleségem szüleinek tanyáján, Kambjában. Az első néhány betűvel el is készültünk, amelynek egy részét oda is adtam tanáromnak, Mägiste professzornak betekintésre, hogy megtudjam véleményét. Ő átnézte és jónak tartotta a dolgot. Úgy terveztük Fazekassal, hogy folytatjuk a dolgot, de mindkettőnknek más kötelezettségei akadtak, meg ráadásul jött az orosz megszállás, ami miatt félbemaradtak a szótári munkálatok. Hogy a cédulásdobozokkal mi történt később, nem tudom.”

Sajnos nemcsak a szótár készítése futott zátonyra. A Magyar Intézet és a Magyar Lektorátus történetének is vége szakadt. A szabad Észtország akkori utolsó magyar lektorának, Fazekas Jenőnek a két évtized során összegyűlt értékes hungarológiai gyűjteményt hátrahagyva, kényszerűen kellett távoznia. Az utolsó napokról szívszorító levélben számol be Virányi Elemér egykori kedves tanítványainak egyike, a *Turán*hoz juttatott levelében.

„Kedves Barátom! Kérlek, küldd ezentúl a néprokonsági szemlélt az Észt Tudományos Társaság címére. Az Észt Irodalmi Társaság működését gyakorlatilag befejezte. Az **Eesti Kirjandus** című folyóirat megjelenését 1940-ben megjelent 8. számával megszakította. Az észtl és finnugor tanszékek jelenleg így alakulnak a Tartui Állami Egyetemen: 1. az észtl nyelv tanszékének vezetője A. Saareste professzor, oktatók J.V. Veski és P. Ariste, tanársegéd V. Tauli; 2. a finnugor nyelvek tanszékének megbízott vezetője J. Mägiste professzor, oktatók A. Suits, M. Toomse, A. Raun, tanszéki professzor J. Mark. Ezenkívül a tanszékhez tartozik még Kristijan Kure rektorhelyettes, a marxizmus-leninizmus tanszékének vezető professzora.

Dr. Fazekas tegnap elutazott tőlünk. A Tartui Magyar Intézet vagyonát az egyetemről kijelölt bizottság a Tartui Egyetem számára átvette, s egyelőre az Észt és Rokonyelvek Levéltárának gondozására bízták. A magyar nyelv tanításáról, amennyiben az Észt

Tanácsköztársaság Tartui Állami Egyetemén egyáltalán szükség lesz, a Finnugor Tanszék oktatója, A. Raun gondoskodik. ... A tudományos tevékenység szervezése terén meg kell még említeni, hogy az eddig működött tudományos kutatótársaságokat feloszlatták, s helyükbe lép a tudományos kutatóintézet, amelynek megszervezése jelenleg folyik.

*Tartu, 1941. február 15.*²⁰

Fazekas Jenő Helsinkibe menekült, ott folytatta a munkát a magyar nyelv lektoraként. Későbbi életére Oinas így emlékezik: *„Mikor a szerződése (a Helsinki Egyetemen) néhány év múlva lejárt, távoznia kellett volna a lektori helyről, de valamilyen okból ő ezt nem tette. A helyzet az egyetem és Fazekas között úgy elmérgeződött, hogy talán egész bíróságig ment a dolog. Végül elköltözött Stockholmba, ahol valami szerény állást kapott a Magyar Intézetben. Azt, hogy az egyetemen rendes munkahelyet kaphasson, Björn Collinder professzor ellenállása akadályozta meg, akit a Helsinki Egyetem már részletesen informált sérelmeiről. Amikor 1961-ben Stockholmban jártam, találkoztam vele. Kedvesezett volt, mint aki csalódott az életében.”*

Hogy mi is történt 1944 augusztusáig a Magyar Tudományos Intézet maradványaival, mikor a Vörös Hadsereg másodszor is elérte Tartut, s kezdetét vette a 47 évig tartó szovjet megszállás, majdnem reménytelen kideríteni. Diabolikus idők voltak²¹, az élő kortársak sok mindenről nem szívesen beszélnek, akik már elmentek közülünk, többnyire sírba vitték titkaikat. A korszak „történelmi kerete”: A szovjet fegyveres erő 1940. június 17-én nyomult be Észtföldre. Július 21-én kikiáltották az Észti SzSZK-t, amelyet augusztusban különleges sebességgel, előzékenyen föl is vettek a szovjet impérium tagállamai közé. A német csapatok Lettország felől 1941 július 7-én lépték át a határt. Az észtek reménye, hogy a szovjet kiverésével a függetlenség helyreáll, természetesen ábránd maradt. A Vöröshadsereg 1944 augusztusában Narva felől foglalta vissza az országot. Tartu már augusztus végén szovjet kézen volt. Nem egy észti család volt, melynek egyik fia a német, másik a szovjet hadseregben volt kénytelen szolgálni.

Az intézet magyar anyaga, – mint a Virányihoz eljuttatott tudósításból olvashatjuk – sok más bibliotékához hasonlóan, különféle levéltárakba, ún. *fondokba* került. Ezekről ma körülbelül annyit tudunk, hogy léteztek. A viharokat túlélte párszáz kötet, melyeket e sorok írója az 1993-ban alapított új magyar lektorátusi tékához csatolhatott, nem vallott sorsáról. Azazhogy egyetlenegyben, a Györffy-Viski néprajz egyik kötetében van egy pirosbetűs bejegyzés, az Egyetemi Könyvtár igazgatója egy fondba helyezteti 1940-ben. Sajnos a bejegyzés mindössze ennyi. De hogy innen hová lett az értékes és nagy magyar anyag, azt sűrű homály fedi. Mint ahogy a *Bibliotheca Hungarico-Estica* sorsát is. 26 szám összes példánya tűnt el oly nyomtalanul, hogy Tartuban még az Egyetemi Főkönyvtárban sem maradt egyetlen teljes sorozata sem. A megmaradt anyag szembeötlő, de csöppet sem meglepő vonása, hogy egyetlenegy, az Észti Köztársaságban kiadott könyv, de még papírfecni sincs benne. Ezek országszerte a 44 végén fellobbanó máglyákon hamvadtak el. Valószínű ez lett a Csekey-Györke szerkesztette összes Tartuban maradt füzet sorsa, az elveszett könyvtárral együtt. Mint ahogy Oinas keserű-lakonikusan megjegyzi egy levelében: *„Sajnos nem tudom,*

*mi történt a Hungarico-Esticákkal, de biztosan a kommu*²² *semmisítették meg őket.*” A tanításról is nagyon keveset tudunk. Az 1940-es állapotot híven festi a Virányinak küldött tudósítás. A tanárok a legelső átszervezés szerint még maradtak, de a helyzet, a keretek teljesen bizonytalanok voltak. Egy hír szerint Julius Mark és Alo Raun ismét munkába állt, amikor 1942. január 30-án újakezdődött az oktatás. Az észti és finnugor katedra munkatársai közül 1942-ben többen a Pejpusz-tavon túli észtekhez mentek tudományos expedícióra.²³ Egy megint Virányihoz juttatott, Kijevben, 1942. július 3-án kelt levél szerint: *„Dorpat félig leégett, csak az egyetem és épületeinek jó része maradt megkímélve. ... Az egyetem csak részben működik.”*²⁴ Bár a legnagyobb károk negyvennégy augusztusában érték Tartut – a szovjet bombázások városrészeket s az észti nemzeti identitás és kultúrtörténet szempontjából kulcsfontosságú középületeket (Kivisild, Vanemuine Színház) töröltek le a föld színéről – már 42-43 háborús képeslapjain is vigasztalan képet nyújtott például az a városrész is, ahová Fazekas levele szerint a Magyar Intézet 39-ben költözött. Mikor a debreceni egyetemi oktatóvá, később professzorrá lett Kálmán Bélának 1957-ben újra lehetősége nyílt fölkeresni Eötvös-kollégista kora kedves külföldi diákvárosát, szomorúan látta, *„hogyan eltűnt a Kivisild, Kalevipoeg szobra (azért, mert kő kardját kelet felé tartotta, fenyegette a Szovjetuniót?), Gusztáv Adolf szobra egy belső udvarba került.”* A 70-es Finnugor Kongresszusra emlékezve még ezt tette hozzá: *„Tartut nagyon megviselte a háború, alig ismertem meg.”*

Mindezekkel együtt 1944 nem az épületekben, mégcsak nem is a könyvtárakban vitte végbe a legnagyobb pusztítást, hanem az egyetem tanári karában. Aki nem akarta Szibériában végezni, annak tanácsos volt mennie. A finnugrisztika vezető professzorai, Julius Mark és Julius Mägiste Svédországba menekült, Mark Amerikában halt meg, Alo Raun és Felix Oinas németországi kitérővel az Egyesült Államokban telepedett le, mindketten az Indiana Egyetem professzorai lettek. Valamennyien kitűnő hungarológusok voltak, iszonyatos úr támadt utánuk.

A magyarral foglalkozók közül csak a már korábban is szóba került Paula Palmeos (1911-1990) maradt Tartuban, aki Oinas csoporttársa volt Györke óráin. 1936/37-ben járt ösztöndíjasként Budapesten, visszaemlékezésében 20, az indexébe fölvevett tárgyról beszél, név szerint Zsirai előadásait említi meg. 1944-végén került a Tartui Állami Egyetemre. Paul Ariste, aki később a korszak meghatározó finnugristája lett, és a Finnugor Tanszék vezetője, nem volt hungarológus. Palmeost és Aristét is érték atrocitások²⁵, amelyekről Kálmán Béla beszél a már többször idézett *Észtországi emlékeimben*: *„Paul Ariste és Paula Palmeos Tartuban maradt. A szovjet uralom elején egy éjszaka a lakásából vitték el Aristét. Két évig Kazany város börtönében raboskodott, de nem tudta meg, hogy miért került börtönbe. (Paula Palmeostól hallottam később az elhurcolást, Ariste nem szólt róla.)”*

Palmeos tehát utolsó mohikánként kezdte a magyartanítást. Bár akkortájt a magyar a finnugor szak tanrendjében csak egy volt az uráli nyelvek közül, s a nyelvóraszám is irracionálisan alacsony volt annak, aki komolyan szeretett volna magyarságtudománnyal foglalkozni, – kezdő heti egy órában, haladó heti egy órában – mégis nem egy, a magyar kultúrát szerető diákot tudott fölnevelni. Közülük többen

nagyszerű műfordítók lettek. Palmeos nem maradt utolsó mohikán, hanem fenntartotta a lehetőséget egy jobb kor számára. Hogy mennyire összekötő a szinte egymaga teremtette „középkorral” a „régis szép idők” s az „újkor” között, arra álljon itt valami *Emléktöredékek a tanulás éveiből* c. visszaemlékezéséből: „Aki az észti nyelvet főszakként választotta, annak egy távolabbi rokonnyelvet is tanulnia kellett a lektori nyelvórákon. Elhatároztam, hogy a magyar nyelvet választom. Így el is mentem Győrke József magyar lektor órájára. ... Az uráli nyelvészet tanára Julius Mark professzor volt. ... Kevés hallgatója volt, mert az uráli nyelvtudomány elég nehéz tárgy volt. Ezt az összes Magyarországról és Finnországból jött külföldi diák is tanulta. Különösen jól emlékszem Kálmán Bélára, aki később professzor lett a Debreceni Egyetemen. Szintén emlékezetemben él Lakó György, későbbi budapesti egyetemi professzor. Mark nagyon jó viszonyban volt a diákjaival. Gyakran vendégségbe hívott bennünket magához. Például az összes születésnapját velünk együtt tartotta. A külföldi ösztöndíjasok mindig ott voltak a kávéesteken.”

Lektor hiányában a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években Tartuban végző kárpátaljai magyar diákok is tartottak magyarórákat. Többen közülük Észtországban ragadtak, az ottani magyar diaszpóra legnagyobb része így jött létre.

Palmeos magyaros tanítványai közül jelenleg még Tõnu Seilenthal docens dolgozik a Tartui Egyetemen. Ő volt az, aki Fazekas Jenő után félszáz évvel újra magyar irodalomtörténeti órát is tartott, mégha kísérleti jelleggel is. 1991-től viszont hivatalosan is megemelkedett a magyaroktatás óraszám a finnugor szakon, a tantárgyak közé került a magyar országismeret is. Ekkor az óraszám már meghaladta az annexió előtti maximumot.

Fazekas Jenő 1941. február 14-én hagyta el Tartut. 1993. szeptember 1-én e sorok írója kései utódként állhatott munkába, hála a Magyar és az Észti Köztársaság között kötött kulturális és oktatási egyezménynek. Nagy öröm volt, hogy a főépület második emeletén lévő két helyiségből álló épületrész a Magyar Nyelvi Lektorátus nevet kapta. (Finn nyelvrokonainkkal társbérletben laktunk ott.) Ennek a két, egyetemtörténeti szempontból nagyon is fontos szobának²⁶ az egyébként üres falait, polcait, levegőjét kellett megtölteni. Az elődök és Tartu szelleme, a hallgatók lelkesedése mindig újabb feladatokra sarkallt. 1994 februárjától heti nyolcórás, intenzív csoportom is volt, akiből az ekkorra mappáimban már megálmodott, 1994 szeptemberében engedélyezett magyar nyelv és irodalom szak első hallgatói lettek. A hungarológia ezzel főszak lett a Tartui Egyetemen, olyan, mely sok klebelsberg-graggeri elvi és módszertani pluszt is tartalmazott más külföldi oktatóhelyek szakos tematikáihoz képest: Tartuban nyelv, irodalom, történelem és nyelvészet mellett művelődéstörténet, tárgyi néprajz és népdalszeminárium is szerepelt a programban. A valamikori *Bibliotheca Hungarico-Estica* előtt is tisztelegve megindult a *Tartui Magyar Füzetek* sorozat, igaz, hogy négy szám után, 1998-ban, elakadt. Hol munkás hetek-hónapok, hol az aranykort idéző vidám órák, magyarföldi kirándulások, egyszer Vizsolytól Velemérig, sikeres pályázatok jelezték, Tartuban mindig is hálás feladat magyarbarátokat szerezni-nevelni. A szak azóta is megvan, nemsokára tíz éves lesz. A könyvtára, amelyet mindig a magyar állam támogatott elsősorban, de amelyet legalább 20 különböző helyről sikerült

gyarapítani, 1998-ra kinőtte a rendelkezésére álló ötven métert. Azóta is szépen gyarapszik. A régi hagyományok abban is újjáéledtek, hogy hivatalban lévő magyar államférfiak ellátogattak a tartui magyar műhelybe. Bár Mádl Ferenc tartui látogatása minisztersége idején kútba esett, 1996. május 3-án Göncz Árpád köztársasági elnök hivatalos útján felkereste Tartut, megajándékozta a magyar szakot klasszikusaink díszkiadásával, és a hallgatók társaságában töltött háromnegyed órát. Tartu és Magyarország kapcsolatai abban is helyreálltak, hogy néhány éve már az ELTE Bölcsészkarán is teljes észtszak működik, egyre több hallgatóval.

A sors különös ajándéka, hogy a régi, diákkoromtól tisztelt tartui elődök, Csekey István és Haltenberger Mihály gyönyörű gránit emléktáblájának avatásával vehettem hivatalosan búcsút a Tartui Egyetemtől 1998 nyarán.²⁷ Jó, hogy egy kivételes város s Magyarország kapcsolatai a múlt megbecsülésében is helyükön vannak. Csakhogy ez is kevés, mert még mindig nagyon keveset tudunk egymásról, különösen mi magyarok Észtországról. A közös új államszövetségben, igazán közös Közép-Európánk értékeit pedig csak együtt tudnánk biztosan megőrizni.

Jegyzetek

1 Erről és Báthory lívföldi céljairól I. a szerzőtől *Kultúrtörténeti pentagon: Báthory István király lívföldi politikája*. in: A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Budapest-Szeged, 1998. Itt található a Báthory István király lívföldi tevékenységével (is) foglalkozó fontosabb szakirodalom 1995-ig.

2 Legfőképp a következő munkák: Lembit Andresen: *Eesti kooli ajalugu algusest kuni 1940. aastani*. Tallinn. Avita, 1995; Lembit Andresen: *Eesti kooli vanem ajalugu kuni 20. sajandi alguseni*. Tallinn. Valgus, 1995; Lauri Vahtre: *Eesti kultuuri ajalugu*. Lühiülevaade. Tallinn. Jaan Tõnissoni Instituut, 1993.

3 A XX. sz. elején Braunsbergből (ma Lengyelország, Branewo) kalandos módon előkerült *Agenda Parva* kiemelkedő jelentőségű mű az észts kultúrhistoriában. Szemben a későbbi tallinni nyomtatványok alnémetes, göcsörtös nyelvezetével, rossz és rendszertelen ortográfiájával, a Báthory-alapítású intézmény jezsuitái készítette könyv délészti nyelve stílusosan friss, élő és szinte a mai irodalmi nyelvvel megegyező, lélegzetelállítóan jó helyesírású. Az *Agenda Parva* jelentőségéről magyarul I. Pomozi Péter: *A nemzeti és a regionális irodalmi nyelvek viszonya Észtországhban*. in: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. ELTE, Budapest, 2003.

4 Tartu neve németül *Dorpat*, *Derpt* oroszul *Jurjev*. A régies észts forma *Tarbatu*.

5 Nem valószínű, hogy Veskének nagyobb hungarológiai tárgyú munkája lappangana a kazanyi időszakból, mert 1890-ben, tragikusan fiatalon elhunyt. Rövid ottani professzorsága idején nyári gyűjtőutakkal egybekötött cseremiszi dialektológiai munkát végzett.

6 Hunfalvy Pál maga is bejárta Lívföldet, sőt Tartuban részt vett az első nagy észts dalosünnepen is, 1869-ben. Hunfalvy élményeiről az *Utazás a Balt-tenger vidékein* c. kétkötetes könyvében számolt be. A későbbi dalosünnepnek egyébként éppen Karl August Hermann volt az egyik vezéralakja, aki nemcsak kiváló grammatikus, de zeneszerző és kórusvezető is volt.

7 Csekey István részletesen ismerteti kiküldetése bonyodalmas ügymenetét az *Északi írások* 49-50. lapján.

8 A rövidke hírt a *Postimees* 1923. március 14-én tette közzé egyetemi rovatában, a 4. lapon.

9 Az észts himnuszról van szó a tudósításban.

10 Gragger szervezési és hungarológiai modelljének követése gróf Klebelsberg kifejezett

kívánsága volt. Az intézet szervezésének gondolatát, jól összeválogatott alapkönyvtárral a kultuszminiszter már korábban fölvetette Alexander Hellat Budapestre akkreditált észt ügyvivőnek.

11 A Magyar Királyságnak 1923-ban Tallinnban volt követsége, s ez látta el a finn ügyekkel kapcsolatos teendőket is.

12 A tartui történelmi belváros északi határán, a dómhegy lábától induló, folyópartra kifutó hangulatos utca. Az említett épület ma is áll, egyetemi kezelésben van.

13 A huzavonát az okozta, hogy a tallinni magyar királyi ügyvivő az „orosz veszély”-re hivatkozva nem akarta átadni a könyvtár tulajdonjogát, ellenben verziója szerint az egyetem állta volna az összes fölmerülő költséget. Az egyetem ebbe érthető módon nem volt hajlandó belemenni, nota bene, az ügyvivő pesszimizmusát később sajnos igazolta a történelem.

14 1936-ig huszonzét száma jelent meg, továbbiaknak eddig semmi nyomáról sem szereztem tudomást. Jó részük füzet volt, de Csekey szerkesztésében napvilágott látott két gyűjteményes kötet is, utóbbiak egyes számai másodközlésként.

15 *Csekey hagyaték*. (The ESTONICA Collection of Prof. Dr. István Csekey). Damjanich János Múzeum, Szolnok. 6 l.

16 Csekey István az Észt Vöröskereszt I. osztályának második fokozatát 1932-ben, ugyanezt csillaggal 1936-ban, ill az Észt Fehérszallag-rend II. osztályát a csillaggal 1938-ban. Virányi kitüntetéseiére lásd a kötetben szereplő Árpás Károly cikket!

17 Kálmán Béla emlékeiből egy kulcsfontosságú név maradt ki: *Alo Rauné*, szül. 1905, aki szintén hosszabb időt töltött Budapesten. Kálmán Bélán kívül ösztöndíjasként Tartuban járt Györke József és Lakó György is.

18 Ko-Ko-Ko, azaz Kolme Koopa Kohvik, a korabeli Tartu kedvelt belvárosi kávéháza, literátorok, egyetemi tanárok és diákok kedvelt találkozóhelye volt.

19 Felix Oinas életrajzi adataira és a Pázmány Péter Tudományegyetemen töltött lektori éveire l. Voigt Vilmos: *Felix Oinas és Magyarország*. in: Tartu ja Ungari. Tartu, 1998. cikkét.

20 Nyelvtanilag korrigált, de minden tartalmi változtatás nélkül közölt levél.

21 A Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradékát, Baltikum, Lengyelország és Besszarábia érdekszférákra való felosztását abban a meggyőződésben írta alá Molotov és Ribbentrop, hogy Sztálin is, Hitler is csak pillanatnyi taktikai engedményt tesz a másoknak, s végül majd – Besszarábiát nem számítva – úgyis ő szorítja ki a másikat. Lengyelország és a három kis balti állam, Észtország, Lettország és Litvánia harapófogóba került.

22 A *kommunista* szó rövidítése észtül: ironikus-pejoratív jelentésárnyalatú.

23 Erről és a résztvevőkről Felix Oinas *Eluloolisi märkmeid ja mälestusi* c. memoárjában ír bővebben. Magyarul Voigt Vilmos idéz ebből, l. 19. végjegyzet.

24 Az egyetem főépületének javarészeben a német *Ortskommandatur* tanyázott.

25 Tudomásom szerint Paula Palmeost tartui lakása aajtájában bántalmazták karhatalmi egyének. (Egy tanítványának, volt tartui kollégámnak szóbeli közlése szerint.)

26 Az oroszosítás legfőbb éveiben, a múlt század legvégén a klasszicista palota ezen sarkát hagymakupolás ortodox kápolnává alakították. Bár a hagymakupolát nem sokkal később építészeti okból eltávolították, az oltárkép máig látható, mivel a szovjet időkben szerencsére csak egy vörös posztóval takarták le.

27 A nagyméretű gránit emléktábla a Tartui Egyetem főépületének falán, a Díszterembe vezető lépcső mentén található, az egyetem nyitvatartási idejében szabadon megtekinthető. A tábla e sorok írójának kezdeményezésére, Peeter Tulviste akkori egyetemi rektor, későbbi köztársasági elnök-jelölt támogatásával készült. Szövege észtül és magyarul: Az észt Nemzeti Egyetem első éveiben itt tanított magyar professzorok, Csekey István és Haltenberger Mihály tiszteletére. Állíttatta a Tartui Egyetem 1998-ban.

